

А. А. Пилипенко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
Університету митної справи та фінансів

В. В. Копілець, студентка 3 курсу
Навчально-наукового інституту права
та міжнародно-правових відносин
Університету митної справи та фінансів

В. М. Піпенко, студентка 3 курсу
Навчально-наукового інституту права
та міжнародно-правових відносин Університету
митної справи та фінансів

ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ: ВИЖИВАТИ ЧИ МІГРУВАТИ?

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти формування прожиткового мінімуму як в Україні, так і за кордоном з позиції законодавчо встановлених норм і реальних потреб населення. Визначено роль прожиткового мінімуму в системі соціальних стандартів, розглянуто підходи до визначення прожиткового мінімуму, розкрито суть чинної методики його розрахунку. Розглядається правова база України та інших країн світу (Німеччина, Великобританія, Чеська Республіка) з цього питання, визначаються позитивні та негативні сторони їх правової системи.

Розглянуто сутність і правове регулювання соціальних стандартів. Ідентифіковано роль прожиткового мінімуму у формуванні системи державних соціальних гарантій. Досліджено особливості визначення величини прожиткового мінімуму в Україні та за кордоном. Проаналізовано, як у європейських країн встановлюється прожитковий мінімум з метою впровадження позитивного зарубіжного досвіду в українську економіку. Також наведено дослідження вченої з формування реального прожиткового мінімуму для категорії молоді (студентів).

У статті доведено, що система соціальних стандартів і гарантій в Україні потребує оптимізації. Проаналізовано політики уряду у цій сфері. Визначені негативні наслідки таких дій. Наведено пропозиції щодо поліпшення життя громадянам України, а також для гальмування трудової міграції.

Ключові слова: прожитковий мінімум, споживчий кошик, заробітна плата, соціальні стандарти.

A. A. Pylypenko, V. V. Kopilets, V. M. Pipenko. Subsistence minimum: survive or migration?

The article deals with theoretical and practical aspects of living wage formation both in Ukraine and abroad from the point of view of the statutory norms and real needs of the population. The role of the subsistence minimum in the system of social standards is determined, the approaches to the determination of the subsistence minimum are considered, the essence of the current method of its calculation is revealed. The legal framework of Ukraine and other countries of the world on this issue is considered, the positive and negative sides of their legal system are determined he essence and legal regulation of social standards are considered.

The role of the subsistence minimum in the formation of the state social security system has been identified. The peculiarities of determination of the subsistence level in Ukraine and abroad are investigated. It is analyzed how the living standards are set in the European countries in order to introduce positive foreign experience into the Ukrainian economy. The research of a scientist on the formation of a real subsistence minimum for the category of youth (students) is also given.

© А. А. Пилипенко, В. В. Копілець, В. М. Піпенко, 2019

The article proves that in Ukraine the system of social standards and guarantees needs to be optimized. Government policies in this area have been analyzed. The negative consequences of such actions are identified. Suggestions are made to improve the life of Ukrainian citizens and to hinder labor migration. The purpose of the study is to analyse the system of social standards and guarantees in Ukraine and abroad, to identify the main problems of social security in the country and ways to solve them by borrowing the experience of foreign countries.

The main difference in the regulation of population incomes in Ukraine and abroad is that countries with high-level of economic development focused on providing a high living standard and our state sets minimums that function as a simple reproduction of labor power of an individual. When the developed countries form the consumer basket, they evaluate for what a person spends money. Ukraine indicates what can be bought on the minimum wage or pension. Therefore it is necessary to review the current system of the state social standards taking into account the international experience of incomes regulation, in particular to develop a coherent system of social security, where subsistence minimum will be only the starting point, which formed the other, higher living standards for different social groups.

Key words: subsistence minimum, consumer basket, wages, social standards.

Постановка проблеми. У більшості розвинених країн світу рівень життя громадян визначається вартістю їх споживчого кошика. Методика розрахунку прожиткового мінімуму є дуже актуальним питанням, тому що саме від його розміру залежить рівень оплати праці, розмір пенсій, соціальних пільг та інших виплат.

Законодавчо встановлений рівень прожиткового мінімуму в Україні не задовольняє мінімальних потреб населення, через це є потреба в перегляді розміру прожиткового мінімуму, вдосконаленні методики його розрахунку та забезпеченні оновлення на його базі основних державних гарантій.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблеми формування прожиткового мінімуму сьогодні розглядає цілий ряд провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як Н. Баранова, О. Боков, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Т. Кір'ян, С. Корецька, Е. Лібанова, М. Небава, О. Пищуліна, М. Ружинський, Н. Теслюк, І. Чугунов та інших.

Метою статті є аналіз теоретичних та практичних аспектів формування прожиткового мінімуму з урахуванням позитивного закордонного досвіду за для впровадження його в українську економіку.

Виклад основного матеріалу. На сучасному рівні суспільного розвитку держава, концентруючи за рахунок оподаткування фінансові ресурси, отримує можливість здійснювати свою соціальну функцію по відношенню до його громадян. Реалізація державою соціальної функції залежить від виконання прийнятих на себе соціальних гарантій, які відображають його обов'язки і відповідальність перед громадянами, що зафіксовано законодавством держави.

Соціальні гарантії держави є одним із ключових елементів сучасної системи соціального захисту, що характеризує можливості держави щодо здійснення соціальної функції. Крім соціальних гарантій, у систему соціального захисту входять також такі складники, як соціальне страхування та соціальна допомога.

Базовим соціальним стандартом є прожитковий мінімум, у розмірі якого рівень життя вважається достатнім в Україні згідно з даними аналізу нормативно-правової бази. Від його розміру залежить рівень оплати праці, пенсій, виплат та соціальної допомоги. Також розмір прожиткового мінімуму застосовується і для загальної оцінки рівня життя в Україні.

Існують різні методики для розрахунку прожиткового мінімуму. В Україні обрана методика розрахунку, яка заснована на нормативах споживання, тобто основою є вартість мінімального набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, який зазвичай називають споживчим кошиком.

Неодноразово вітчизняні науковці наголошували на тому, що розмір прожиткового мінімуму занижений, оскільки:

1) складники набору продуктів харчування, непродовольчі товари, на підставі яких розраховується прожитковий мінімум, не змінюються відповідно до зміни споживчого попиту та реальної структури сукупних витрат населення. Так, у структурі витрат не передбачено витрати на послуги системи охорони здоров'я, мобільний зв'язок, культури та освіти, витрати на відпочинок тощо;

2) терміни споживання непродовольчих товарів, особливо довготривалого використання, вимагають перегляду в бік скорочення;

3) у структуру прожиткового мінімуму не включено податок на доходи фізичних осіб, який має бути включеним відповідно до роз'яснення Конституційного Суду України.

Так, якщо поглянути на структуру встановленого прожиткового мінімуму, то передбачається, що вся сума буде витрачена або на продукти харчування або на послуги, тобто має фактично бути отриманою на руки (розрахунковий рахунок). Насправді ж людина, отримуючи мінімальну заробітну плату, яка дорівнює прожитковому мінімуму, отримує на 15% менше тільки через те, що податок на доходи фізичних осіб не включено в структуру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Крім того, розмір прожиткового мінімуму занижений через те, що вартість продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг змінюється протягом року через зростання цін. Відстежувати ці тенденції має відповідно до ст. 5 Закону України «Про прожитковий мінімум» Міністерство соціальної політики, публікуючи щомісяця фактичний розмір прожиткового мінімуму.

Новий прожитковий мінімум має такий вигляд: з 01.07.2019 року – 1936 грн, вже з 01.12.2019 року – 2027 грн. Проте, незважаючи на збільшення мінімальної заробітної плати до 4173 грн, мінімальні потреби населення значно перевищували цей показник [6].

Відповідно до вимог Європейської соціальної хартії мінімальна заробітна плата має складати понад 2,5 розмірів прожиткового рівня. На сьогодні рівень мінімальної заробітної плати в Україні не відповідає європейським стандартам, по суті це знецінює працю більшості найманих працівників бюджетної сфери й не виконує ані відтворювальної, ані регулюючої, ані стимулюючої функцій. До того ж, якщо розмір мінімальної заробітної плати не перевищує прожитковий мінімум, це унеможливує задоволення найнеобхідніших потреб для функціонування й відтворення людського потенціалу.

Для підтвердження вказаної тенденції автори наводять за зразок дослідження Н. Рак щодо визначення реального прожиткового мінімуму для молодшої людини – студента. Дослідження було проведено у вересні – жовтні 2016 року, у ньому взяло участь 350 студентів різних курсів вищих навчальних закладів м. Львова. Метою дослідження було визначення реальних середньомісячних витрат студента за статтями витрат, які вважаються мінімальними для задоволення потреб молодшої людини. Аналізувались такі блоки витрат: 1) продовольчі товари (харчування громадське і самостійне); 2) непродовольчі товари (одяг, канцелярські та господарські товари, необхідні засоби гігієни, косметика); 3) вартість навчання; 3) оплата послуг та інше (оренда житла (студентський гуртожиток/комунальні платежі), послуги перукарні, транспортні витрати, медицина та культурний розвиток). Дослідження проводилось не з позиції визначення набору необхідних товарів та послуг, а з позиції забезпечення середньомісячних витрат для їх придбання. Опрацювання отриманих даних засвідчило, що мінімальна місячна вартість проживання і навчання студента становить 4 618 грн. При цьому витрати за блоками розподілились таким чином: продовольчі товари – 1 627 грн, непродовольчі товари – 1 285 грн, вартість навчання – 708 грн, оплата послуг та інше – 998 грн. Н. Рак дійшла висновку, що

мінімальна місячна вартість проживання середньостатистичного студента на кінець 2016 року у три рази перевищувала встановлену державою норму. При цьому до розрахунків не входили витрати на придбання техніки, товарів тривалого користування, забезпечення повноцінного дозвілля і розваг, оренда житла [8, с. 36–37].

Політика уряду щодо утримання низького рівня життя є неперспективною для країни з багатьох причин. Низький рівень життя призводить, в першу чергу, до втрати працездатного населення, яке змушене виїжджати в інші країни на пошуки більш високооплачуваної роботи. У зв'язку з тим, що Україна обрала шлях євроінтеграції, необхідно переглянути підхід, на підставі якого формується споживчий кошик [10, с. 453–454]. Державою не в повній мірі виконується одна з її основних соціальних функцій, яка закріплена за нею Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [3].

Всі перераховані причини призводять до зростання рівня зовнішньої трудової міграції з України, особливо це стосується молодих кваліфікованих кадрів. Головною проблемою міграційного процесу України є те, що наша держава втрачає молодь, яка має можливість і ставить за пріоритет під час навчання або після закінчення здобуття вищої освіти виїзд за кордон на постійне місце проживання та роботу, бажаючи працювати за кордоном за заробітну плату у декілька разів вищу, аніж в Україні [9, с. 218].

Автори наводять аналізи споживчих кошиків інших держав. Так, ще в 2013 році до споживчого кошику громадянина Великобританії було включено електронні книги та цифровий прилад для запису телевізійних програм. До споживчого кошику громадянина Великобританії навіть входять такі пункти, як алкогольні напої та виплата заробітної плати персоналу, відповідальному за ведення домашнього господарства, тобто оплата праці клінінг-менеджерів. Окрім того, у Великобританії проводиться щорічне оновлення споживчого кошику: за останні роки до нього додали різні комп'ютерні ігри, софти та кавові капсули, водночас прибрали DVD- та CD-диски, оскільки вони вже майже не застосовуються і не є необхідними у повсякденному житті [5, с. 66].

У Німеччині прожитковий мінімум встановлюється соціологічним методом. Федеральна статистична агенція обирає 60 тис. волонтерів, які протягом п'яти років записують власні витрати, які потім зводяться в загальнодержавну статистику, тобто самі громадяни, виходячи з власних можливостей та потреб, формують необхідну для них структуру та вартість споживчого кошика. Набір товарів та послуг включає 750 найменувань та оновлюється кожні п'ять років. Для призначення соціальної допомоги прожитковий мінімум розраховується індивідуально і становить в середньому 700 євро [11, с. 143].

Чеська Республіка використовує нормативний метод при визначенні прожитковий мінімум, в основі якого закладено норми споживання продуктів харчування та товарів непродовольчої групи для значної кількості вікових груп. Зокрема, норми продуктів та товарів для дітей встановлені та надаються в асортименті для таких вікових груп: до 6 років, 7–10 років, 11–14 років, 15–18 років. Для населення працездатного віку градація норм надана за віком 19–34 та 35–59 відповідно. Для розрахунків прожитковий мінімум використовується інформація про доходи та витрати домогосподарств. Розмір прожиткового мінімуму встановлюється за споживчим кошиком, який розраховується, виходячи з індексу споживчих цін, зважених за питомою вагою відповідних товарів у споживчих витратах. Розмір прожитковий мінімум може переглядатися, якщо рівень інфляції складе більше 5% на рік.

Так, споживчий кошик містить товари та послуги за 12 головними категоріями для основних соціальних і демографічних груп населення. При визначенні прожитковий мінімум на сім'ю розглядаються категорії: незабезпечені діти, чоловік / дружина або партнер, батьки. При спільному проживанні декількох осіб встановлення розміру прожитковий мінімум визна-

чається диференційовано згідно черговості розгляду: для осіб першої черги; для осіб другої або подальшої черги – для дітей до 6 років; для дітей від 6 до 15 років; від 15 років, які не є незабезпеченими дітьми; незабезпечених дітей від 15 до 26 років [1, с. 43].

Аналіз споживчих кошків за критеріями, які відображають всі характерні ознаки споживчого кошика в Україні, привів до наступних висновків: споживчі кошики в інших країнах мають більше найменувань товарів, переглядаються набагато частіше, мають певні особливості відповідно до потреб свого населення.

Отже, вартість споживчого кошика в країнах Євросоюзу та Америки, на відміну від України, визначається не в абсолютних, а у відносних показниках. Суть полягає в тому, що споживчий кошик визначається як фіксований набір продуктів та послуг, які споживає типовий покупець. Споживчий кошик є основою для обрахунку індексу споживчих цін. При зміні ІСЦ (індекс середніх цін) автоматично змінюється мінімальна заробітна плата. Споживчий кошик в економічно розвинених країнах необхідний для обрахунку ІСЦ, і вже на основі цього визначається рівень бідності та інфляції. Окрім того, споживчий кошик складається з різних великих категорій, які об'єднують групи товарів та послуг. Кількість позицій у споживчому кошику ЄС та Америки відрізняється від українського, в якому знаходиться близько 150 одиниць [12, с. 173].

Світ постійно стає все складнішим і більш різноманітним, тому і наповнення споживчого кошика постійно змінюється. Чим повніше кошик відображає вимоги часу, тим багатшою є країна. Тільки українці не відчують цю динаміку і продовжують жити за стандартами минулого століття. Варто зазначити, що з такими низькими стандартами, які все ще існують, ми намагаємося стати європейською країною.

Висновки за результатами дослідження. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що обравши шлях на європейську інтеграцію, ми маємо бути готовими не лише до європейського рівня доходів, але й до європейських стандартів життя. На думку авторів, заслуговує на увагу вивчення досвіду зарубіжних країн стосовно методів формування прожиткового мінімуму, структур споживчого кошику тощо.

Для підтримання населення вони пропонують зменшити податкове навантаження, знизити податок на додану вартість для окремих категорій товарів і послуг, а також частіше переглядати склад споживчого кошику. Вище зазначені пропозиції зможуть на нетривалий час компенсувати зменшення реальних доходів, таким чином пригальмувавши трудову міграцію.

Список використаних джерел:

1. Боков О. Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу / О. Боков // Україна: аспекти праці. 2013. № 1. С. 40–44.
2. Бондаренко А.В. Статистична оцінка заробітної плати громадян України / А.В. Бондаренко, К.І. Тарасова // Статистика – інструмент соціально економічних досліджень : збірник наукових студентських праць. Випуск 5. Частина І. Одеса, ОНЕУ. 2019. С. 91–97. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9358/1/Статистична%20оцінка%20заробітної%20плати%20громадян%20України.pdf>.
3. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05 жовтня 2000 року № 2017-III зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>(Дата звернення: 25.10.2019 р.).
4. Карачевцев Я.М. Універсальні методи визначення розміру прожиткового мінімуму // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки» (Спеціальний випуск), 2018. № 13 // Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. С. 27–29. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15597366775771.pdf>.

5. Макаренко С.М. Недоліки системи забезпечення та захисту соціально незахищених верств населення / С.М. Макаренко, Є.О. Капліна, Н.М. Олійник // *Науковий журнал «Вчені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В.І. Вернадського. Сер.: Економіка і управління»*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 66.

6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.org/> (Дата звернення: 25.10.2019 р.).

7. Постоєнко К. Дисбаланс взаємозв'язку прожиткового мінімуму та продовольчого кошика в Україні / Катерина Постоєнко // *Публічне управління економікою України в умовах загроз державності : зб. матеріалів круглого столу (м. Київ, 5 груд. 2018 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.]*. Київ : КНЕУ, 2018. С. 53–55.

8. Рак Н.Є. Методичні та прикладні аспекти визначення прожиткового мінімуму в Україні / Н.Є. Рак // *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 2. С. 34–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2017_2_8.

9. Сомик О.А. Основні міграційні тенденції сучасної України. / О.А. Сомик, М.А. Наумова / *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. № 11. С. 2018.

10. Темненко А.С. Проблемні питання споживчого кошику в Україні / А.С. Темненко // *Грані права: XXI століття : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: Ю.Д. Батан, М.В. Сиротко [та ін.]*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 452–454. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10671?locale-attribute=en>.

11. Теслюк Н. Застосування зарубіжного досвіду формування споживчого кошика у підвищенні якості життя українця / Н. Теслюк, І. Горобінська // *Вісник Національного транспортного університету*. 2014. № 30(2). С. 142–148.

12. Шостак Л.В. Формування споживчого кошику в Україні та за кордоном / Л.В. Шостак, А.О. Данечкіна // *Інфраструктура ринку*. 2017. Вип. 6. С. 173. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2017/6_2017_ukr/36.pdf.